

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

На правах рукопису

ГУК Наталія Сергіївна

***Оцінка та корекція психічних станів
співробітників органів виконання
покарань***

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ 1996

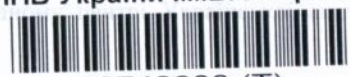
159.922.6/4
37.015.3

№. 36. 482

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Науковому інституті внутрішніх справ.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00743933 (Т)

Науковий керівник - дійсний член Академії

доктор психологічних наук, професор

МАКСИМЕНКО Сергій Дмитрович

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор

СИНЬОВ Віктор Миколайович

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

РОЖДЕСТВЕНСЬКИЙ Юрій Тихонович

Провідна установа - Український державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

Захист відбудеться "5" лютого 1997 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.61.01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України за адресою: 254060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України /254060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9/.

Автореферат розісланий "17" листопада 1996 г.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Г.М. ЦИБУЛЬСЬКА

Загальна характеристика роботи

Актуальність проблеми дослідження. Зростаюча роль людського фактора в процесах невідворотних перетворень нашого суспільства потребує дедалі більшої уваги до психологічних особливостей кожної людини. У зв'язку з цим розробка проблеми психічних станів людини, які виникають під час її життєдіяльності, є надзвичайно актуальною. Організація діяльності людини з урахуванням її психічних станів в усіх сферах праці та життя суспільства має сприяти розвитку особистості, стати резервом підвищення продуктивності праці та збереження психічного здоров'я. Це повною мірою стосується й такого особливого соціально-правового інституту, яким є органи внутрішніх справ (ОВС).

В умовах побудови в Україні демократичної, правової держави на органи внутрішніх справ покладаються відповідальні завдання щодо боротьби із злочинністю і правопорушеннями. Виконання співробітниками ОВС своїх оперативно-службових та виховно-профілактичних функцій значно ускладнюється через істотне погіршення соціально-економічного стану суспільства, що призводить до помітного зростання злочинності, а це, в свою чергу, сприяє виникненню умов постійної підвищеної психоемоційної напруженості в їхній діяльності. Надмірні психічні перевантаження характерні також і для роботи такої специфічної служби ОВС, як органи виконання кримінальних покарань, яка здійснюється в мінливих, часто екстремальних умовах. Крім того, повсякденне спілкування з особами, свідомість і психіка яких деградовані в інтелектуальному, культурному, морально-правовому відношенні, перебування в емоційно-несприятливому мікросередовищі засуджених, перенасичення негативними емоціями породжують у співробітників установ виконання покарань (УВП) відповідно різноманітні негативні емоційно-вольові стани: агресію, апатію, втому, перевтому, депресію, невдоволення, невпевненість, нудьгу, пасивність, песимізм, тривогу,

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

фрустрацію тощо. Поява цих станів пов'язана з погіршенням криміногенного складу засуджених, а також такими негативними чинниками, як прояви групової непокори, відмова від роботи, злочини, хуліганські вчинки, самогубства, напади на представників адміністрації, погрози на їх адресу та інші протиправні дії.

На жаль, статистика засвідчує зростання кількості злочинців, які потрапляють в закриті установи. Внаслідок чого істотно збільшуються психічні та інтелектуальні навантаження на одного працівника установи, аж до перевищення науково обґрунтованих норм.

Такі складні умови службової діяльності працівників установ виконання покарань ведуть до появи та розвитку несприятливих емоційно-вольових психічних станів і в цілому негативно позначаються на службовій діяльності та соціально-психологічному кліматі в колективі. Як свідчить наше дослідження, багато хто із співробітників відчувають утруднення в спілкуванні з колегами та спецконтингентом в процесі роботи; одні виявляють агресивність, запальність, дратівливість, а інші - апатію, нерішучість, невпевненість. Загострення деяких акцентуйованих рис особистості в екстремальних ситуаціях призводить до зниження адаптативних можливостей індивіда, спричинює внутріособистісні та міжособистісні конфлікти, внаслідок чого розпадаються сім'ї, працівники звільняються з роботи, змінюють вид діяльності. Крім того, тривале перебування співробітників УВП в негативному стані, за даними Управління охорони здоров'я МВС України, стає причиною зростання кількості психосоматичних захворювань, психічних зривів та нервових розладів.

Саме зазначені причини, а також завдання щодо збереження психічного здоров'я співробітників спонукали до проведення науково-обґрунтованих досліджень, а відтак організації психопрофілактичної роботи в органах виконання покарань, спрямованої на виявлення, вивчення, попередження та корекцію негативних емоційно-вольових

станів, поява яких пов'язана із специфікою та екстремальними умовами службової діяльності. Це і зумовило вибір теми дослідження "Оцінка та корекція психічних станів співробітників органів виконання покарань."

Ступінь розробленості проблеми.

Проблема психічних станів, яка у вітчизняній психології вперше була порушена М.Д. Левітовим, все ще залишається не до кінця розкритою. Незважаючи на те, що значна кількість дослідників займалася вивченням цієї психологічної проблеми (Ю.О. Александровський, Ф.Ю. Василюк, В.А. Васильєв, В.К. Вілюнас, Б.А. Вяткін, Г.Ш. Габдрєєва, В.О. Ганзен, А.А. Генкін, А.Д. Глоточкін, Ф.Д. Горбов, Л.П. Гримак, Н.М. Данилова, Л.Г. Дикая, Н.Д. Завалова, М.Д. Левітов, Г.Б. Леонова, С.Д. Максименко, В.І. Медведєв, Н.І. Наєнко, Т.А. Нємчин, К.К. Платонов, А.О. Прохоров, Ю.Є. Сосновичова, В.М. Юрченко, О.І. Юр'єв), у сучасній науці немає єдиної думки щодо визначення, структури, функцій, механізмів та детермінант, класифікації та методів дослідження відповідних психічних станів. Причина подібного становища полягає в самій природі такого явища, як психічний стан, якому належить проміжне місце між психічними процесами та властивостями. Це виявляється насамперед у нечіткості межі між цими психічними явищами, у відносності часової актуалізації та стійкості стану, що, у свою чергу, створює методологічні та методичні труднощі для діагностики станів. Ці утруднення зростають у зв'язку з багаторівневістю та багатокомпонентністю психічного стану як системного явища, до того ж - поліфункціональністю прояву, а це в умовах реальної цілісної психічної діяльності демонструє широкий діапазон проявів у вигляді різних відтінків та нюансів кожного стану.

Негативні психічні стани, які виникають у співробітників органів виконання покарань у процесі розв'язання ними службових завдань, до цього часу залишалися поза увагою науковців.

Отже, об'єктом дослідження стали психічні стани співробітників установ виконання покарань.

Предмет дослідження - особливості прояву негативних емоційно-вольових станів співробітників УВП, що пов'язані із специфікою службової діяльності.

Мета дослідження - на підставі вивчення негативних емоційно-вольових станів співробітників УВП визначити та науково обґрунтувати комплекс оптимальних способів їх діагностики, накреслити напрями і розробити методи їх психологічної профілактики та корекції.

Гіпотеза дослідження.

Незважаючи на створення в структурі органів виконання покарань психологічної служби та введення в штати УВП посади практичного психолога, ще не склалася система надання співробітникам УВП необхідної психологічної допомоги, попередження негативних станів, які виникають через особливості умов службової діяльності, руйнівний вплив кримінального мікросередовища засуджених, одноманітність виконуваних обов'язків, обмеженість позитивних емоцій. Переважна більшість психологів установ не має належної психологічної підготовки, не озброєна в повному обсязі відповідними знаннями та вміннями роботи з особовим складом. Тактика профілактичного впливу реалізується спонтанно, непродумано, недиференційовано, без урахування індивідуально-психологічних, а також вікових особливостей співробітників, їх фахової підготовки і, як правило, не дає очікуваних позитивних наслідків.

Проведені нами спостереження, опитування практичних працівників засвідчили, що більшість з них не до кінця усвідомлює свої психічні стани, які негативно позначаються на службовій діяльності, на їхньому самопочутті. Багато хто не знає і не володіє способами психічної саморегуляції, не вміє застосовувати психологічні прийоми самовпливу в екстремальних ситуаціях. Отже, з метою підвищення ефективності службової діяльності співробітників УВП, загалом, психопрофілактики негативних психічних станів та збереження психічного здоров'я необхідна

чітка оцінка та глибока характеристика домінуючих негативних станів, визначення та обґрунтування способів їх корекції.

Ефективність службової діяльності органів виконання покарань буде вищою, якщо в практиці роботи установ, їх керівників, працівників різних підрозділів та психологічної служби використовуватиметься відповідний науково обґрунтований комплекс психодіагностичних методик, що дозволить регулярно здійснювати психологічне обстеження співробітників УВП різних вікових категорій на предмет виявлення та вивчення негативних емоційно-вольових станів. Ефективність зросте, крім того, за умови широкого впровадження методичних рекомендацій щодо здійснення корекції зазначених станів, психологічного розвантаження співробітників та створення у них бадьорого настрою на подальшу діяльність.

Згідно з поставленою метою та висунутою гіпотезою були визначені такі завдання дослідження:

- 1) проаналізувати стан розробки проблеми в спеціальній психологічній літературі та практиці діяльності органів виконання покарань;
- 2) вивчити психічні стани, характерні для співробітників УВП різних вікових категорій при виконанні ними службових обов'язків;
- 3) розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс відповідних психодіагностичних методик, що дозволяють оптимально виявляти негативні психічні стани співробітників УВП;
- 4) визначити основні напрями психопрофілактичної та психокорекційної роботи в УВП, розробити методичні рекомендації щодо організації психічної саморегуляції співробітників УВП та оцінювання ефективності їх застосування.

Методологічну основу дослідження становлять основні положення теорії пізнання, психології, педагогічної психології, інших галузей знань, що розкривають принципи аналізу соціально-психологічних явищ, психологічна теорія єдності психіки та діяльності (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.), принцип системного

підходу в психології (Б.Ф. Ломов, Г.К. Серєда та ін.), системно-структурного підходу до особистості та аналізу професійної діяльності (Б.Г. Ананьєв, П.К. Анохін, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлін, В.Д. Небиліцин та ін.), а також положення про розвиток вищих почуттів та їх регулюючу роль у становленні особистості (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, О.В. Запорожець, Б.В. Зейгарник, С.Л. Рубінштейн та ін.).

Методи дослідження.

Для розв'язання поставлених завдань у ході дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих та взаємолепіючих методів:

- вивчення та аналіз спеціальної психологічної літератури, нормативних документів МВС України;
- опитування (анкетування, інтерв'ю) співробітників УВП;
- безпосередні спостереження за виконанням співробітниками УВП своїх функціональних обов'язків;
 - психодіагностичні опитувальники та проєктивні методики;
 - психологічний експеримент;
 - методи математичної статистики та порівняльного аналізу для оцінки вірогідності одержаних результатів;
- вивчення практики роботи психологічної служби та кабінетів психоемоційного розвантаження УВП-12, 54 Харківської області, УВП-44 Чернігівської області, УВП-74 Одеської області.

Експериментальна база.

Дослідження здійснювалося протягом 1992-1996 р.р. шляхом реалізації описаних процедур збору та обробки емпіричного матеріалу на базі Київського інституту внутрішніх справ, де проходять перепідготовку та підвищення кваліфікації співробітники УВП, а також в зазначених вище чотирьох практичних підрозділах. Психологічний експеримент проводився в два етапи. На першому етапі (констатуючий експеримент, 1993-1994 р.р.)

дослідження було спрямоване на виявлення та опис негативних психічних станів співробітників УВП, характерних для їх службової діяльності. На другому етапі (формулюючий експеримент, 1995 р.) проводилось навчання співробітників УВП прийомів психічної саморегуляції та повторний зріз вираженості негативно забарвлених психічних станів після проходження співробітниками установ циклу занять в кабінетах психоемоційного розвантаження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі системного підходу, теоретично обґрунтованих експериментальних досліджень вперше схарактеризовано негативні емоційно-вольові стани співробітників УВП, визначено сукупність умов службової діяльності, що їх спричиняють, розроблено та перевірено на практиці комплекс психодіагностичних методик оцінювання цих станів, обґрунтовано напрями, зміст, методи і прийоми їх психопрофілактики та психокорекції.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що воно є певним внеском у теорію залежності негативних психічних станів людини від специфічних умов її діяльності, соціального самопочуття, фахової підготовки, віку, стажу роботи, а також її індивідуально-психологічних особливостей. У дисертації розкрито позитивні можливості засобів психопрофілактики, психокорекції та психічної саморегуляції щодо попередження та усунення несприятливих станів, показано шляхи формування психологічної стійкості працівників УВП до впливу стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

Практичне значення роботи полягає у розробці та апробації в практиці діяльності установ виконання покарань та навчальному закладі підготовки кадрів для системи УВП комплексу психодіагностичних методик оцінювання негативних психічних станів, сукупності методів і прийомів психопрофілактики, психокорекції та психічної саморегуляції несприятливих станів.

Одержані дані та методичні рекомендації мають прикладне значення для психологічної служби, створеної в системі органів виконання покарань.

Вірогідність результатів дослідження і основних наукових висновків дисертації забезпечується адекватністю застосованих методичних процедур об'єкту, предмету і завданням дослідження, різностороннім комплексним системним аналізом проблеми, багаторазовою і всебічною перевіркою основних експериментальних матеріалів та теоретичних висновків, достатньо репрезентативною з погляду статистики вибіркою учасників експерименту, кількісним та якісним аналізом результатів. Ефективність розроблених методичних рекомендацій з психічної саморегуляції співробітників УВП в екстремальних умовах підтверджується зниженням кількісних та якісних показників, що відбивають наявність у них несприятливих психічних станів після застосування методів і прийомів психічної саморегуляції.

У дисертації зроблено спробу визначити психологічні підходи до оцінювання та корекції негативних психічних станів співробітників установ виконання покарань, обгрунтовано доцільність застосування сукупності апробованих методик їх діагностики та корекційного впливу; розроблено методичні рекомендації психологічній службі УВП, співробітникам органів внутрішніх справ, курсантам спеціалізованих навчальних закладів МВС України з психічної саморегуляції. Дисертація є результатом експериментальних досліджень пошукача наукового ступеня, що проводились протягом 1992-1996 років.

На захист виносяться такі положення:

- аналітичні дані засвідчують, що негативні емоційно-вольові стани співробітників УВП зумовлені специфічними особливостями службової діяльності і мають тенденцію до вкорінення та закріплення в структурі психіки особистості залежно від віку та стажу роботи в ОВС;

- комплексна методика оцінки негативних психічних станів включає в себе вербальні та невербальні методи, особистісні опитувальники та проєктивні методики;

- науково обгрунтовані засоби психопрофілактики, психокорекції та психічної саморегуляції станів, перевірені на практиці, позитивно впливають на соціальне самопочуття співробітників УВП;

- шляхи формування психологічної стійкості співробітників УВП в процесі професійної підготовки і безпосередньо в службовій діяльності.

Апробація та впровадження результатів.

Основні теоретичні положення і результати дослідження обговорені і схвалені на засіданні проблемної лабораторії Науково-дослідного центру Української академії внутрішніх справ, повідомлялись на наукових читаннях, присвячених 60-річчю Харківської психологічної школи (Харків, 1993), на міжнародній конференції "Розвиваюче та виховуюче навчання і проблеми психодіагностики" (Одеса, 1993), республіканській конференції "Практична психологія в органах внутрішніх справ" (Київ, 1994), II Міжнародних психологічних читаннях (Харків, 1995).

Основний зміст роботи відображений в 7 публікаціях.

Матеріали проведеного наукового дослідження впроваджено:

- 1) у практику діяльності УВП шляхом підготовки для психологів комплексу психодіагностичних методик з визначення психічних станів і методичних рекомендацій щодо організації психічної саморегуляції та проведення аутогенного тренування в кабінетах психоемоційного розвантаження;

- 2) в навчальний процес підготовки психологів УВП у Київському інституті внутрішніх справ шляхом проведення практичних занять з питань психодіагностики та психокорекції з курсантами психологічного факультету, слухачами відділення післядипломної перепідготовки за фахом "психолог-практик" та з психологами УВП, які підвищують свою кваліфікацію.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків. Результати здійснених нами експериментів представлені у 18 таблицях та 2 малюнках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи дослідження, розкриваються наукова новизна, достовірність, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, наводяться дані про їх впровадження в практику, викладено зміст положень, що виб'ються на захист.

У першому розділі - "Психічні стани та їх прояви у співробітників органів виконання покарань" - проведено аналіз проблеми та теоретико-методологічне її обґрунтування з позиції діяльнісного підходу.

Аналіз даних науково-теоретичної літератури дозволив простежити еволюцію поняття "психічний стан" протягом усєї історії психології. Праці зарубіжних дослідників минулого (Арістотель, Ч. Дарвін, Р. Декарт, У. Джемс, Т. Рібо), вітчизняних вчених (О.Ф. Лазурський, М.М. Ланге, І.П. Павлов, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, І.М. Сеченов, К.Д. Ушинський) містять спроби розкрити значення поняття "психічний стан" та виділити його в окрему психологічну категорію. Вперше питання про психічні стани в теоретичному плані було поставлене М.Д. Левітовим у 1955 році, який в ряді наукових праць довів, що психічні стани - це особлива психологічна категорія, яка об'єднує велику групу життєвих явищ; вона займає проміжне місце між короткочасними психічними процесами та психічними властивостями особистості. Усі ці три рівні психічних явищ взаємопов'язані й переходять один в другий.

Стани виникають на основі психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових). Один раз виникнувши, стани впливають на психічні процеси, стаючи певним "будівельним матеріалом" для формування якостей, властивостей особистості. Психічні стани ніби-то переплавляються у властивості, які, утворившись, починають відігравати провідну роль у психічній діяльності людини, стають стрижнем її психіки.

В останні десятиріччя значно зріс інтерес психологів-дослідників до проблеми психічних станів та способів керування ними.

Проведені дослідження дозволили психологам уточнити формулювання поняття "психічний стан". З поміж багатьох визначень (Є.П. Ільїн, О.Г.Ковальов, Г.Б. Леонова, В.І. Медведєв, В.М. М'ясищев, К.К. Платонов та ін.) найбільш повне, на наш погляд, було дано М.Д. Левітовим: психічний стан - це цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність перебігу психічних процесів у залежності від предметів та явищ дійсності, які відображаються, попереднього стану та психічних властивостей особистості. Основними ознаками психічних станів є їх цілісність, рухливість та відносна стійкість, полярність, взаємозв'язок з психічними процесами та властивостями особистості, індивідуальна своєрідність і типовість.

Однією з найскладніших проблем в галузі психічних станів тривалий час залишалася їх класифікація. Обрані підстави для типології станів за суто психологічною ознакою аналогічно до класифікації психічних процесів (М.Д. Левітов), на основі класифікації станів кори головного мозку (І.П. Павлов, О.Г. Ковальов), на основі особистісно-діяльнісного підходу до психічних станів (Ю.Є. Сосновикова), за характером діяльності (В.Г. Асєєв, Є.П. Ільїн, Г.Б. Леонова, В.Л. Марищук, Н.І. Наєнко, О.В. Овчинников) не привели до створення універсальної та загальноновизнаної класифікації. Лише застосування цілісного, системного підходу до розгляду всього обсягу понять, що характеризують психічні стани, опора на традиційні методи систематизації (класифікація і серіація понять) та на

логіко-семантичний їх аналіз (В.О. Ганзен, В.М. Юрченко) дозволили встановити обсяг та зміст основного поняття, родовидові відносини елементів множинності. Аналіз відібраних слів-термінів щодо приналежності до обсягу поняття “психічний стан” на основі зазначеного вище критерію - визначення психічного стану М.Д. Левітова - дав можливість поділити усі стани на три групи: вольові, афективні та стани свідомості.

У групі вольових станів виділяються дві підгрупи: праксичні (стани людини на різних етапах трудової діяльності) та мотиваційні (стани, які супроводжуються проявом мотивів людини, спрямованих на задоволення духовної чи матеріальної потреби).

Група афективних станів складається з двох підгруп з яскраво вираженим емоційним компонентом: емоційні (характеризують емоційну реакцію людини на актуальний подразник) та гуманітарні (прояв почуттів людини в процесі спілкування).

Стани третьої групи “свідомість-увага” є фоновими, вони створюють умови для всієї психічної життєдіяльності людини.

Виходячи з предмета дослідження та поставленої мети, ми використовували бесіди та опитування співробітників установ виконання покарань, здійснювали безпосередні спостереження за їх службовою діяльністю, що дозволило виявити найбільш типові, найпоширеніші негативні вольові та афективні стани, притаманні їм. Згідно з прийнятою класифікацією, стани були віднесені до таких видів:

вольові праксичні: втома, перевтома, монотонія, пасивність;

вольові мотиваційні: апатія, нудьга, нерішучість, невпевненість;

афективні емоційні: психічна напруга, невдоволення, емоційний стрес, тривога, тривожне очікування, страх;

афективні гуманітарні: агресія, депресія;

комбінований: фрустрація.

У першому розділі дисертації охарактеризовано перелічені негативні стани з психологічної точки зору, що дозволило виявити характерні для

більшості станів зрушення в протіканні основних психічних процесів: вони викликають розлади уваги, сенсорних процесів, порушення пам'яті, мислення, функцій руху, ослаблення волі, призводять до небажаних трансформацій мотивів діяльності. Так, під впливом апатії, нудьги істотно притупляється пам'ять, з'являється повільність думки, нездатність зосередити увагу на діяльності. Стани очікування, нудьги, невиправданих надій полегшують виникнення афектів та й цілих афективних комплексів. Багатьом станам притаманні супутні комплекси чітко виражених суб'єктивних переживань. Стану монотонії властиві апатія, нудьга, сонливість. А в стані підвищеної емоційної напруги головним є почуття тривоги, нервозності, передчуття небезпеки. Як нами було виявлено, більшість негативних станів тісно взаємопов'язані, викликають один одного та переходять один в другий.

Дослідження показало, що поява негативних станів зумовлена як об'єктивними (постійне розумове та психічне перевантаження, складність виконуваних службових обов'язків, мінливі умови роботи, закритість установи, бідність зовнішньої інформації, обмежена сфера роботи та стереотипність дій, наявність екстремальних та стресогенних ситуацій, необхідність оперативного прийняття рішень в ситуаціях, де невідомий алгоритм дії, негативний вплив мікросередовища засуджених, неприємні відчуття від постійного спілкування з кримінально зараженими, деградованими в розумовому, моральному та психічному відношенні людьми, фрустрації та конфлікти в сфері значущих стосунків особистості та її соціального оточення), так і суб'єктивними причинами (стажем роботи в органах внутрішніх справ, станом здоров'я, рівнем розвитку вольових якостей, вузкістю інтересів, обмеженістю світогляду, слабкою мотивацією та недостатнім інтересом до діяльності, втратою віри в можливість ресоціалізації особистості засудженого). Загалом вони є наслідком умов діяльності людини та середовища, в якому співробітник працює.

Цілком зрозуміло, що накопичення негативних психічних станів призводить до постійного психологічного дискомфорту, до виникнення та закріплення в структурі характеру рис, які знижують адаптативні можливості особистості. Окрім несприятливих психологічних, ці стани спричиняють ще й небажані медичні та соціально-економічні наслідки: підвищену психопатизацію працівників установ виконання покарань, погіршення їх соматичного та психічного здоров'я, невдоволеність роботою, зниження продуктивності праці та мотивації до неї, плінність кадрів.

У другому розділі - "Діагностика психічних станів співробітників установ виконання покарань" - описується методика і основні результати констатуючого експерименту з визначення вираженості негативних психічних станів у співробітників.

Вивчення наукової літератури з питань психологічної діагностики, ознайомлення з практикою роботи психологічних служб установ засвідчили, що діагностичний інструментарій оцінки психічних станів потребує подальшого удосконалення і розробки. З цією метою нами була обгрунтована та апробована комплексна методика визначення негативних емоційно-вольових станів, яка включає:

1. Вербальні методи: бесіда, інтерв'ю, анкетування.
2. Невербальні методи: спостереження за обстежуваною особою в реальних умовах її життя та діяльності, візуальна психодіагностика, експертна оцінка психічних станів.
3. Опитувальники, що ґрунтуються на оцінці та самооцінці, які широко використовуються у вітчизняних психологічних дослідженнях та мають високу валідність.

З-поміж негативних психічних станів, що виникають у службовій діяльності співробітників УВП, для комплексної оцінки були обрані найтипівші й найбільш поширені - 8 станів, з них 4, котрі характеризуються підвищеною психічною активністю (агресія, емоційний

стрес, психічна напруга, тривога) і 4 - з пониженою психічною активністю (апатія, депресія, невпевненість, пасивність).

На першому етапі дослідження поряд з іншими вербальними методами з метою виявлення суб'єктивної думки співробітників УВП стосовно властивих їм негативних емоційно-вольових станів, що породжуються різними зовнішніми та внутрішніми факторами, було проведено спеціальне анкетування, яке дало такі результати (див. таблицю 1):

Таблиця 1
Прояв негативних психічних станів у співробітників УВП

№ п/п	Психічні стани	Вибір стану в % від загальної кількості опитаних (220 чоловік)
1.	Невдоволення організацією службової діяльності	95,8
2.	Психічна напруга	91,5
3.	Розчарування	91,0
4.	Емоційний стрес	74,5
5.	Втома	73,0
6.	Тривога	72,0
7.	Апатія	71,0
8.	Байдужість	70,5
9.	Пасивність	69,0
10.	Агресивність	68,0
11.	Невпевненість	68,0
12.	Нерішучість	66,0

Опитування практичних працівників установ доповнювались спостереженнями за їх діяльністю та виконанням службових функцій.

У процесі дослідження нами була розроблена уніфікована методика фіксації та інтерпретації результатів зовнішніх проявів восьми емоційно-вольових станів: чотири, що характеризуються підвищеною психічною активністю і чотири - із зниженою активністю. При цьому ми виходили з того, що зовнішні емоційні прояви (мімічні, пантомімічні, голосові, вегетативні, рухові) містять у собі значний обсяг інформації про психічні

стани співробітників. Апробація цієї методики в діяльності психологічних служб УВП засвідчила її цілковиту практичну придатність.

На другому етапі дослідження для одержання більш вірогідних даних про реальні психічні стани співробітників установ проводилось комплексне обстеження 202 працівників УВП за допомогою особистісних опитувальників з використанням персональної ЕОМ.

Було виявлено, що 27,2% обстежених мають високу емоційну нестабільність і схильні до неврозів. Спостерігається до того ж залежність рівня емоційно-психічної нестабільності від віку та стажу роботи в ОВС (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Прояв психічної нестабільності в залежності від стажу роботи співробітника

Нестабільність \ Стаж	в % від загальної кількості обстежених, що мають стаж від			
	1 - 3 р.	4 - 10 р.	11 - 20 р.	21 - 25 р.
Підвищена	28	30	28	-
Висока	20	27	26	60
Разом	48	57	54	60

Проведене обстеження виявило наявність двох видів агресії у співробітників: спонтанної та реактивної. Високі показники першого виду (35.2% осіб) свідчать про підвищений рівень психопатизації частини співробітників УВП, що створює передумови для імпульсивної поведінки. Реактивна агресивність співробітників, як реакція на обставини, виявлена у 61.9% осіб. Досить помітною є тенденція до росту кількості співробітників із занадто високим рівнем агресивності залежно від стажу служби в органах внутрішніх справ (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Прояв реактивної агресії в залежності від стажу роботи в ОВС

Рівень агресивності \ Стаж	1 - 3 р.	4 - 10 р.	11 - 21 р.	21 - 25 р.
Занадто високий (56 - 100 балів)	23,1 % співробітники з таким стажем роботи	30 %	45,3 %	60 %

У 36,1% осіб виявляється підвищена тривога (за Спілбергером), а 17,3% мають високу тривожність. Помітним є ріст стану тривоги в залежності від рівня емоційно-психічної нестабільності. 21,6% від кількості обстежених осіб мають слабку, а 57,2% - середню захищеність від впливу стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій. Водночас 39,8% осіб мали нестійкий емоційний стан, який виявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Вони схильні до афективного реагування та істеричних реакцій в умовах стресу.

58% обстежених недостатньо впевнені в собі, сумніваються у правильності прийнятих рішень, їх настрій має відтінок песимістичності, сповнений тривоги, хвилювання. 29,5% виявляють ознаки, характерні для депресивного синдрому в емоційному стані, в поведінці, в ставленні до самих себе, що виражається в депресивних реакціях, хворобливому переживанні власних невдач.

Досить високими є дані стосовно виявів стану пасивності у співробітників УВП. Так, поведінка 28,7% осіб вказує на повну пасивність, а 60,9% не прагнуть до активних дій. Наочно простежується ріст пасивності залежно від віку співробітника і стажу роботи в органах внутрішніх справ. Причому тривале перебування в стані пасивності призводить до формування пасивності як особистісної властивості та її закріплення в структурі характеру.

У третьому розділі - "Психологічна профілактика негативних психічних станів співробітників органів виконання покарань" - системно обґрунтовуються методи і прийоми психокорекції станів, розкривається їх зміст і порядок застосування, аналізуються дані формуючого експерименту.

Разом з тим зазначається, що використання традиційних способів оптимізації психічних станів співробітників УВП (розробка оптимальних режимів праці, нормалізація умов діяльності, раціоналізація службових обов'язків, усунення перевантажень деяких функціональних систем), як свідчить вивчення практики діяльності установ, істотно обмежене. Проблематичним видається повне чи часткове усунення об'єктивних джерел розвитку несприятливих станів. Тому в умовах створення психологічної служби в системі органів виконання покарань на перший план висувається використання можливостей психологічного впливу на психічний стан співробітника для керування ходом його розвитку.

Враховуючи позицію суб'єкта стосовно цього впливу, ми виділили зовнішні та внутрішні способи безпосереднього впливу на психічні стани.

До зовнішніх способів віднесені методи активного впливу однієї людини на іншу. Реалізація цих методів здійснюється переважно у формі корекційної бесіди. В тексті дисертації описана розроблена нами п'ятикрокова модель процесу корекційної бесіди, яка передбачає вплив психолога на співробітника за допомогою питань, стверджень та спеціальних завдань. Всі вони дають змогу розкрити актуальні та потенційні можливості працівника і сприяють в цілому зміні його ставлення до своїх внутрішніх переживань і станів. Розкриваються підготовка психолога до бесіди, постановка мети, виконання підготовчих завдань, техніка встановлення психологічного контакту із співробітником, зміст п'яти стадій бесіди, пропонуються підходи до застосування комплексу прийомів психокорекції та директивних рекомендацій, а також виділяються основні критерії, за якими можна визначити їх ефективність.

До групи внутрішніх способів впливу відносимо методи та прийоми психічної саморегуляції, аутогенне тренування, котрі спрямовані на формування адекватних засобів, які дозволяють співробітнику установи здійснювати спеціальну діяльність, спрямовану на зміну свого психічного стану.

Методологічну основу їх застосування становлять сучасні уявлення про те, що організм людини є саморегульованою системою, яка функціонує за законом зворотного зв'язку за допомогою свідомих, довільно керованих механізмів, оптимізуючих вищу нервову діяльність.

У дисертації характеризуються дві групи методів і прийомів психічної саморегуляції: психологічні та психофізіологічні. До першої входять основні методи (раціональні прийоми, вольові, мнемонічні, побудовані на увазі, увазі, емоційно-стресові, емоційна розрядка), гіпносугестивні (аутогенне тренування), медитативні, модифіковані (техніка самонавіювання, психорегулююче тренування). До групи психофізіологічних методів входить фізіологічна релаксація, м'язево-емоційні прийоми, психогімнастика.

Дослідження показало, що найбільший ефект дають основні прийоми саморегуляції у поєднанні з гіпносугестивними. З метою практичної апробації в установах виконання покарань під час проведення формуючого експерименту нами були розроблені методичні рекомендації з психічної саморегуляції негативних емоційно-вольових станів, які являють собою чотирьохступеневий модифікований варіант аутогенного тренування. Перший етап передбачає навчання техніки релаксації та входження в аутогенний стан, на другому - відпрацьовуються стандартні вправи, на третьому етапі зміст найпростіших вправ ускладнюється, вони доповнюються формулами самонавіювання, на четвертому проводиться цілеспрямоване навіювання за допомогою спеціальних формул, які ми згрупували за загальною спрямованістю на заспокійливі (призначені для станів з підвищеною психічною активністю - агресії, емоційного стресу,

психічної перенапруги, тривоги) та мобілізуючі (для станів із зниженою психічною діяльністю - апатії, депресії, невпевненості, пасивності).

З метою виявлення навчальної та прагматичної успішності занять з психічної саморегуляції нами було апробовано відповідно дібрані діагностичні комплекси: графічно-числова форма оцінювання вираженості релаксаційних відчуттів після одиночного сеансу, тест диференційованої оцінки "Самопочуття. Активність. Настрій". Ці комплекси давали змогу оцінити психічний стан співробітника після циклу занять.

Так, на вибірці з 63 чоловік (контрольна група) були одержані такі результати: після одиночного сеансу релаксації самопочуття у співробітників покращується на 3-7,4 бали (мінімальне та максимальне середньоарифметичне відхилення), оцінка активності на 1,4-3,3 бали, настрю - на 4,1 - 5,2 бали. Після циклу чотирьох занять в кабінеті психоемоційного розвантаження за результатами суб'єктивної самооцінки співробітниками УВП свого стану самопочуття поліпшилось на 13,6%, працездатність на 5,4 %, настроїв на 8,7% у порівнянні з попереднім зрізом. А середньогрупова оцінка самопочуття поліпшилась на 8 балів, оцінка активності - на 5, настрою на 6 балів. Підвищення середніх оцінок відмічається з усіх пунктів шкали САН. Характерним моментом після релаксації є зменшення розсіювання індивідуальних оцінок навколо середньої. Діапазон полярних балів за шкалою самопочуття перед заняттями дорівнював 19 балам, а після занять - 15, за шкалою активності - відповідно 21 та 16, за шкалою настрою 17 та 13 балів. Стягування шкальних оцінок свідчить про нормалізуючий ефект релаксації.

Для вимірювання ефективності занять з психічної саморегуляції нами використовувався також 8-кольоровий субтест М. Люшера.

Під час формуючого експерименту нами був зроблений контрольний зріз динамічних змін у таких психічних станах, як агресія, депресія, тривога за допомогою особистісних опитувальників (див. таблицю 4).

Вибірку склали 63 працівника УВП, які пройшли трьохмісячний курс навчання прийомів психічної саморегуляції.

Таблиця 4

Порівняльні дані констатуючого та формуючого експериментів

Психічний стан	Дані констатуючого експерименту	Дані формуючого експерименту
1. Агресія	Реактивна агресивність обстежених осіб - 61,9% Високий рівень агресивності - 24,3% Занадто високий рівень - 37,6%	48% 18,7% 29,3%
2. Депресія	Депресивні переживання - 29,5%	23,8%
3. Тривога	Високий рівень - 17,3% Тенденція до високого рівня - 36,1%	13,1% 24,3%

Впровадження систематичних занять з аутогенного тренування в практику роботи з особовим складом УВП переконує в ефективності цього методу щодо створення в особистості стійких установок до "саморозвантаження" психіки, формування станів упевненості в собі, оптимізму, повернення бадьорості, пробудження самосвідомості та прагнення до самовдосконалення. Тим самим цей метод допомагає долати психологічну та професійну деформацію особистості співробітника, зберігати його психічне здоров'я.

Таким чином, проведене нами дослідження підтвердило в цілому основні положення гіпотези та дозволило сформулювати такі загальні висновки:

1. Сучасні потреби людської практики, завдання підвищення продуктивності діяльності співробітників органів виконання покарань вимагають правильного розуміння їх психічних станів, об'єктивного оцінювання та керування ними, що є однією із суттєвих складових соціально-ціннісного розвитку особистості співробітника та запорукою професійно ефективної службової діяльності.

2. Лонгітюдні психодіагностичні обстеження співробітників установ засвідчили домінування у них таких негативних станів, як агресія,

емоційний стрес, психічна перенапруга, тривога (підвищена психічна активність); апатія, депресія, невпевненість, нерішучість (знижена психічна активність).

3. Виявлено прогресуючу тенденцію у розвитку несприятливих станів залежно від віку і стажу служби в ОВС. Спостерігається поступове "переплавлення" негативних станів в особистісні якості.

4. Несприятливі емоційно-вольові стани є наслідком умов діяльності та середовища, в якому співробітник працює, що негативно позначається на його соматичному і психічному здоров'ї, рисах характеру, виконанні службових функцій.

5. Для оцінювання вираженості у співробітників УВП певних негативних станів доцільно використовувати комплекс взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих та взаємоперевіряючих методів, куди входять, зокрема, вербальні та невербальні методи, валідні особистісні опитувальники.

З метою психопрофілактики та психокорекції досліджуваних станів рекомендується поєднувати способи активного впливу психолога на співробітника (психокорекційна бесіда, переконання, навіювання, психотренінг, групові дискусії, розігрування рольових ситуацій), невербальні засоби (функціональна музика, бібліотерапія, арттерапія), методи психічної саморегуляції й аутогенного тренування.

Оцінювання їх ефективності доцільно здійснювати за допомогою тесту САН, 8-ми кольорового субтесту М. Люшера та традиційних опитувальників.

6. Доцільно впроваджувати в практику розроблену нами комплексну методичку психічної саморегуляції співробітників органів виконання покарань в екстремальних умовах, яка пройшла апробацію і дозволяє успішно попереджати і коригувати їх негативні психічні стани.

Дослідження не претендує на повноту використання всіх можливих методів та прийомів оцінювання та корекції негативних психічних станів. Перспективи подальшого вивчення проблеми вбачаємо в поглибленні

дослідження детермінант та механізмів виникнення психічних станів, їх структури й динаміки, взаємозв'язку станів з психофізіологічними та індивідуально-психологічними властивостями особистості.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Методика визуального определения эмоциональных психических состояний сотрудников органов внутренних дел // Социально-психологические проблемы органов внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. - Киев: Укр. академия внутр. дел, 1993. - С. 41-52.
2. Психічна саморегуляція в екстремальних умовах діяльності: Методичні рекомендації для співробітників органів внутрішніх справ.- Київ: Укр. академія внутр. справ, 1995. - 60 с. (у співавторстві з О.В. Шаповаловим).
3. Проведение психологического отбора абитуриентов в высшие учебные заведения МВД Украины на основе определения мотивационной и интеллектуальной готовности к обучению: Методические рекомендации. - Киев: Укр. академия внутр. дел, 1993 - 68 с. (у співавторстві з О.В. Шаповаловим, В.І. Барком та В.І. Біленком).
4. Определение негативных психических состояний и система их коррекции // Актуальные проблемы современной психологии: Материалы научных чтений, посвященных 60-летию Харьковской психологической школы. - Харьков, 1993. - С. 365-368.
5. Основні напрямки корекційної роботи психологів установ виконання покарань з особовим складом // Практична психологія в органах внутрішніх справ: Матеріали республіканської науково-практичної конференції 2-3 червня 1994 року. - Київ: РВВ Київського інституту внутрішніх справ, 1995. - С. 39-42.
6. Використання візуальної психодіагностики в діяльності співробітників органів внутрішніх справ. // Практична психологія в органах внутрішніх справ: Матеріали республіканської науково-практичної

конференції 2-3 червня 1994 року. - Київ: РВВ Київського інституту внутрішніх справ, 1995. - С. 51-53 (у співавторстві з С.І. Яковенком).

7. Проблемы сохранения психического здоровья сотрудников органов внутренних дел // Криминальная и пенитенциарная психология. Психологические аспекты подготовки и профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел: Материалы вторых международных психологических чтений "Актуальные проблемы современной психологии". - Харьков: Харьковский гос. ун-т, Ун-т внутр. дел, 1995. - С. 34-35.

Hook N.S. The evaluation and correction of the prison staff negative mental conditions.

Thesis for scientific degree of candidate of psychology on speciality - 19.00.07 - Pedagogical and developmental psychology. Institute for Pedagogy and Psychology of Professional Education Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The productivity of prison staff official activity depends upon psychological service skills to evaluate the negative mental conditions of the employees, caused by the peculiarities of service, stress and inmates influence, and to use the correctional methods to reduce the negative conditions or soften their destroying consequences. Such conditions as aggression, anxiety, apathy, emotional stress, pressure and depression are regarded. The system of diagnostical and correctional methods, experimentally verified in practice, is proposed.

Гук Н.С. "Оценка и коррекция психических состояний сотрудников органов исполнения наказаний"

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. - педагогическая и возрастная психология. Институт педагогики и психологии профессионального образования Академии педагогических наук Украины, Киев, 1996.

Эффективность служебной деятельности сотрудников органов исполнения наказаний во многом зависит от умений психологической службы учреждений оценивать их отрицательные психические состояния, вызванные специфическими условиями деятельности, экстремальными ситуациями и негативным влиянием микросреды осужденных к лишению свободы, и использовать комплекс психопрофилактических и психокоррекционных методов в целях упреждения состояний или смягчения их последствий. Рассматриваются такие состояния, как агрессия, апатия, депрессия, тревога, неуверенность, психическое перенапряжение, эмоциональный стресс, пассивность. Предлагается апробированная на практике система диагностических и коррекционных методик.

Ключові слова: психічні стани, співробітники установ виконання покарань, емоційно-психічна нестабільність, агресія, депресія, тривога, емоційний стрес, психічна перенапруга, діагностика, психопрофілактика, психічна саморегуляція.

Подписано к печати 5.12.96г. Формат 60x84/16.
Объем: 1.0 усл.-печ.л., 1.0 уч.-изд.л.
Тираж 100. Заказ 98.

Типография во Флоровском монастыре
тел. 416-54-62

438499

AB. AB 36.482